

SPAȚIUL ȘI TIMPUL ÎN COMUNICAREA INTERCULTURALĂ

Drd. Daniela Mihalache

Problematika spațiului și a timpului, ce aparține comunicării nonverbale, a stat în atenția majorității cercetătorilor comunicării interculturale. Diferitele studii care iau în discuție conceptele de spațiu și timp în relație cu cel de cultură pornesc de la lucrările fundamentale ale antropologului american Edward T. Hall. În concepția acestuia, spațiul și timpul sunt dimensiuni ale culturii „în afara conștiinței” (Hall, 1979). Percepțiile și utilizarea atât a spațiului, cât și a timpului sunt unele dintre cele mai importante componente induse de modelele culturale și care diferențiază, într-un mod semnificativ, diferitele tipuri de culturi.

Proxemica

Termenul de proxemică a fost utilizat pentru prima oară de E. T. Hall într-un studiu din 1963 și reluat în altul, publicat în 1968, în care preciza că, preocupat de cercetarea „spațiului social ca bio-comunicare”, a fost influențat de studiile despre limbaj ale lui B.L. Whorf și E. Sapir, considerând că tezele lor referitoare la existența unor coduri nescrise dar înțelese de către toți, sunt aplicabile tuturor modelelor culturale (Septimiu Chelcea, 2005).

Conform lui Hall, proxemica „investighează modul în care individul structurează inconștient spațiul, distanțele interpersonale în tranzacțiile cotidiene, organizarea spațiilor în case și clădiri și nu în ultimul rând în configurarea orașelor”. Problemele legate de comunicarea prin intermediul spațiului au stat și stau în atenția nu numai a antropologilor, ci și a sociologilor, psihologilor, urbanistilor, cercetători ai artelor vizuale și ai comunicării sociale și interculturale.

Din perspectiva comunicării sociale, „comportamentul în spațiu este un sistem nonverbal de comunicare umană, ce se află într-o relație directă cu capacitatea de a comunica celorlalți despre sine și de a stabili o legătură afectivă cu ei” (Delhees, 1994). Conform autorului citat, din perspectiva comunicării nonverbale, interesează conceptele de: distanță socială, spațiu personal, sferă privată și teritorialitate.

Distanța socială se referă la gradul de intimitate a contactului pe care îl doresc sau îl tolerează oamenii într-o anumită situație. La întrebarea ce determină diferențele, în această privință, între indivizi și între culturi, Delhees (1994) consideră că importanți sunt următorii factori: nevoile și trăsăturile partenerilor de comunicare, socializarea culturală, contextul de comunicare, gradul de cunoaștere reciprocă, sexul și vârsta persoanelor care interacționează. În urma studiilor efectuate în SUA, E. Hall a constatat că sunt folosite patru distanțe fundamentale: distanța intimă, de la contactul fizic direct până la 45 cm; distanța personală, între 45 și 120 cm; distanța socială, între 120 și 350 cm; distanța oficială, mai mare de 350 cm. De asemenea, Hall a constatat că în culturile sud-americane și arabe distanțele sunt mai apropiate decât în culturile nord și central-europene (Hall, 1966, apud Delhees, 1995).

Spațiul personal, în legătură cu care s-au publicat lucrări fundamentale de către Georg Simmel, Edward Hall, Robert Sommer, este definit de Delhees (1994) ca o „bulă de protecție”, care însoțește pretutindeni o persoană. Servește la păstrarea distanței personale și diferă de la un individ la altul, se modifică în funcție de interlocutor, contextul și situația de comunicare și nu în ultimul rând în funcție de normele culturale.

Sfera privată „este un domeniu personal protejat, care ia naștere prin retragerea de bunăvoie și temporară a unei persoane din fața altor persoane”. Acest comportament este, în mare măsură, dobândit și influențat de cultura căruia îi aparțin indivizii (Delhees, 1994). Conform lui Westin (1970, apud Delhees, 1994) sfera privată are 4 funcții fundamentale, care vin în întâmpinarea unor necesități importante ale omului: nevoia de autonomie personală, relaxarea emoțională, posibilitatea autoevaluării, comunicării limitate și protejate.

Comportamentul teritorial este manifestat în permanență de către oameni, ca și de unele specii de animale. „Teritoriul” personal este un fel de prelungire a propriului eu dar există și teritorii ale unui grup. Desmond Morris distinge 3 tipuri principale de „teritorii”, pe care orice individ sau grup uman simte nevoia să le delimiteze: teritoriul tribal, devenit azi teritoriu social; teritoriul familial; teritoriul personal. Oamenii își delimitează teritoriile prin indici de ocupare, embleme, frontiere etc.

Edward Hall (1971) a fost printre primii care a evidențiat că percepția și utilizarea spațiului corespund unor modele culturale, spațiul însuși fiind o dimensiune a culturii. Cercetările sale s-au axat pe analiza comparativă a acestei problematici în culturile vestice (europene și nord-americane) și cele estice (asiatice, orientale). Astfel, el a constatat că japonezii sunt „antrenați” să confere semnificații precise spațiilor, în multe aspecte ale vieții lor, începând cu locuința tradițională. Pentru japonezi, ca și pentru alte culturi estice, ceea ce vesticii percep ca spațiu „gol”, deoarece este lipsit de mobilier și alte obiecte, dobândește semnificații estetice. De aceea, o locuință tradițională japoneză poate să pară unui european sau american ca fiind „săracă” (Hall, 1971).

Un alt aspect al percepției culturale a spațiului este legat de funcțiile acestuia. În cultura clasei de mijloc din SUA, ca și din majoritatea culturilor europene vestice, locuința este compusă din spații distincte în funcție de activitățile domestice: dormitor, cameră de zi, cameră de servit masa, cameră pentru hobby-uri etc. În consecință, orice activitate într-un spațiu care nu corespunde destinației respective este considerată „nepotrivită”. O percepție și utilizare cu totul diferită a spațiului domestic se întâlnește în cultura japoneză, unde locuința tradițională are pereți mobili, ce permit existența unor spații multifuncționale (Hall, 1971).

Și în Japonia contemporană, utilizarea spațiului reflectă ierarhia și orientarea de grup. Aceste trăsături culturale sunt cel mai bine ilustrate de organizarea spațială a locurilor de muncă din clădirile guvernamentale sau corporatiste. Pupitrele funcționarilor de rang inferior sunt aliniate față în față, conform funcțiilor lor ierarhice, într-o încăpere mare, comună, din care lipsesc pereții despărțitori iar șefii sunt poziționați la capătul fiecărui rând. Acest tip de organizare încurajează schimbul de informații, facilitează activități multiple și simultane, cooperarea și solidaritatea de grup, semnalizând în același timp

sistemul ierarhic. În orice întâlniri, formale sau informale, așezarea locurilor indică același sistem ierarhic (McDaniel, 2003). Ca ilustrare a aceleiași percepții spațiale, E.T. Hall (1990, apud McDaniel, 2003) observa că în Japonia casele dintr-un cartier sunt numerotate în ordinea datei construcției.

E.T.Hall a remarcat (1971) că diferențele dintre modelele nord-american și european în percepția și utilizarea spațiului se reflectă și în organizarea orașelor. În SUA orașele sunt organizate după axele nord-sud și est-vest iar străzile și clădirile sunt numerotate secvențial. Modul de sistematizare urbanistică este diferit în culturile europene. Cea franceză îndeosebi este o cultură puternic centralizată: Parisul, care se află în centrul Franței, este axat pe câteva artere principale care pornesc din centru; sistemul administrativ, cel educațional etc. sunt puternic centralizate. În sediile firmelor franceze, personalul de conducere are birourile în perimetrul central, în timp ce în SUA, persoanele cu funcții importante ocupă birourile de la nivelurile superioare.

În cultura indiană, se regăsește ideea de superioritate și inferioritate în privința utilizării spațiilor, însă cu alte semnificații decât în culturile vestice. În spațiile publice și private, în mediul urban și rural deopotrivă, în locuința propriu-zisă, anumite spații sunt considerate inferioare din cauza activităților care se desfășoară în ele și a oamenilor care le folosesc. Spațiile destinate ceremoniilor religioase, din cadrul locuinței chiar, nu sunt utilizate niciodată în scopuri profane, deoarece primele sunt considerate de o natură superioară. Spațiile folosite cu precădere de către femei, ca spre exemplu cele în care se prepară hrana, nu sunt utilizate de bărbați, deoarece sunt considerate inferioare. Acest model cultural privitor la spațiu, existent încă în India și azi, are o tradiție îndelungată. Descoperirile arheologice atestă că, încă din cele mai vechi timpuri, au existat diferențieri clare în funcție de spațiu: a castelului superior și a celor inferioare, a activităților masculine și feminine, sacre și profane. În Chandigarh, un oraș indian nou, proiectat de un arhitect francez după norme occidentale, s-a constatat că locuitorii au redistribuit și utilizat spațiile locuințelor, conform normelor culturii lor ancestrale - diferențiate în funcție de sexul ocupanților, spații destinate numai oaspeților etc. (Hall, 1971).

În cultura japoneză, proxemica reflectă „temele culturale” ale afinității intragrup, ierarhia și echilibrul (McDaniel, 2003). Atitudinea japonezilor față de spațiul personal este complexă și, totodată, contradictorie. În situații publice normale, se mențin distanțe interpersonale chiar mai mari decât la americani, mai ales față de cei din afara grupului de apartenență. În mod aparent contradictoriu, în mijloacele de transport în comun, foarte aglomerate de regulă, japonezii nu mai prezintă rezistență la contactul corporal prelungit cu străinii. De regulă, spațiul personal e restrâns în interacțiunile cu prietenii și membrii familiei, ceea ce reflectă orientarea către grupul de apartenență și grija permanentă pentru menținerea echilibrului social (McDaniel, 2003). Comportamentul proxemic al japonezilor a fost adeseori cercetat. Într-un studiu despre relația proxemică-status social (Bond, Shiraishi, 1974, apud McDaniel, 2003), subiecții japonezi au manifestat anxietate atunci când interviuatorii s-au apropiat prea mult de ei. Un studiu al lui Iwata (1979, apud McDaniel, 2003) având ca subiecți studenți japonezi, a indicat, la persoanele cu o ridicată stimă de sine, reacții

negative în situații de „înghesuială”. Conform lui McDaniel, acest comportament este ilustrativ pentru conceptul japonez de ierarhie iar stima de sine e direct proporțională cu statusul social, care impune o mai mare distanță interpersonală în interacțiunile din afara grupului de apartenență.

Relația dintre comportamentul proxemic și statusul social, pe de o parte și conceptul cultural de „gen”, pe de altă parte, este relevată și de Borisoff și Merrill (2003): „În cultura americană, spațiul semnifică putere iar cei care dețin comanda unui spațiu sau teritoriu întins sunt adeseori considerați ca având o putere mai mare... De la femeile și cei cu status mai jos, de ambele sexe, se așteaptă să ocupe mai puțin spațiu decât bărbații sau persoanele cu status ridicat”. În această cultură, diferențierea modelelor proxemice în funcție de gen apare încă din copilărie, când băieții sunt încurajați să se joace în aer liber, pe când joaca fetelor e mai mult concentrată în interior. Astfel de comportamente, dobândite prin învățare culturală influențează convingerile despre revendicarea spațiului și felul în care indivizii interpretează utilizarea acestuia, mai ales când normele culturale privitoare la acesta sunt încălcate (Borisoff, Merrill, 2003).

Autoarele amintite fac referire la unele cercetări mai vechi care tratează această problematică. Willis (1966) a elaborat un studiu, în urma măsurării distanței inițiale față de o persoană care se apropie de alta, cu subiecți de ambele sexe și a constatat că atât bărbații cât și femeile păstrează o distanță mai mică față de femei decât față de bărbați. Judith Hall (1984), de asemenea, a constatat că față de femei se păstrează o distanță mai mică decât față de bărbați. Knapp și Hall (1997) sunt de părere că, în cazul femeilor, acceptarea intruziunii în spațiul personal sau cedarea spațiului către bărbați, poate fi asociată, parțial, cu potențialul agresiv al comportamentelor bărbaților. O altă explicație ipotetică a aceluiași autori se referă la normele sociale legate de menținerea distanței „potrivite” și anume la faptul că oamenii se așteaptă ca bărbații să păstreze distanțe mai mari și, dacă nu o fac, acest lucru poate fi deranjant (apud Borisoff, Merrill, 2003).

„Cultura și deopotrivă genul determină în mod hotărâtor tipul de spațiu personal pe care indivizii îl utilizează în interacțiunile lor. Membrii din multe culturi tind, în general, să interacționeze la distanțe mai mici decât o fac alții din America de Nord” (Borisoff, Merrill, 2003). În sprijinul acestor afirmații sunt citați diferiți autori. Dolphin (1988) a stabilit că „utilizarea spațiului personal e influențată de sexul indivizilor ce interacționează și diferă în mod substanțial de la o cultură la alta”. Acest lucru se datorează influențelor exercitate de așteptările pe care o anumită cultură le are cu privire la comportamentul masculin și feminin (apud Borisoff, Merrill, 2003). Jeffrey Sanders și colaboratorii (1985, apud Borisoff, Merrill, 2003) au studiat distanțele personale menținute în cazul perechilor de același sex și mixte de studenți nord-americani și arabi. A constatat că perechile mixte de studenți arabi interacționează la o distanță mult mai mare decât perechile de același sex de arabi, cât și de perechile de nord-americani, fie de același sex, fie mixte. Studiul lui Robert Shuter (1976, apud Borisoff, Merrill, 2003) cu privire la proxemica și atingerea în cazul celor două sexe, în culturile sud-americane din Costa Rica, Columbia și Panama, a demonstrat că, în toate cele trei culturi, perechile feminine păstrează o distanță în mod semnificativ mai

apropiată și inițiază în mai mare măsură contacte tactile decât perechile masculine sau cele mixte. Studiul lui Lombardo (1986, apud Borisoff, Merrill (2003) referitor la rolurile de gen și distanța personală, sugerează că sexul comunicatorilor și orientarea lor cu privire la rolurile de gen exercită o influență considerabilă asupra felului cum indivizii utilizează spațiul, percepțiile lor cu privire la necesitățile spațiale și la invadarea propriului spațiu personal. „Astfel, distanța dintre comunicatori într-o interacțiune poate fi influențată de gen, cultură, putere și grad de intimitate și reciprocitate. Nu există un singur înțeles pentru oricare mesaj nonverbal dat.” (Borisoff, Merrill, 2003).

Cronemica. Timpul ca element cultural

Termenul de cronemică a fost utilizat pentru prima dată de către Edward T. Hall, (1959, apud Septimiu Chelcea, 2005) pentru a desemna studiul percepției și utilizării timpului. Cartea sa referitoare la timp ca element cultural, *The Dance of Life* (1983) rămâne o lucrare fundamentală, de referință pentru toți autorii interesați de înțelegerea acestei problematici complexe. Așa cum remarcă Andersen (2003), acesta este cel mai studiat aspect în literatura de specialitate dedicată interculturalității, întrucât „cadrele timpului cultural diferă atât de mult, încât dacă și numai această diferență ar exista între culturi, ar fi de ajuns pentru a declanșa neînțelegeri”.

În lucrarea amintită, Hall (1983) a pornit de la premiza că timpul este un element definitoriu pentru orice cultură, al vieții culturale, sociale, precum și a celei personale a indivizilor: „Timpul este unul dintre sistemele fundamentale ale oricărei culturi. Cultura joacă un rol atât de important pentru înțelegerea timpului ca sistem cultural, încât este practic imposibil de a separa diferitele niveluri ale culturii în care acesta se înscrie”, cu precădere în cel primar. Autorul a fost interesat să deslușească felul în care timpul este exprimat, conștient și inconștient, utilizat și structurat, în culturi diferite: ”În fapt, nimic nu se produce în afara unui cadru de timp dat. Fiecare cultură are propriile sale cadre temporale în interiorul cărora funcționează modele care îi sunt particulare: ceea ce constituie un factor de complicare a raporturilor interculturale. Astfel, pentru a putea comunica efectiv în străinătate, este, de asemenea, necesar să înțelegi limbajul timpului, ca și limba vorbită a țării în care te găsești”. Unele dintre capitolele cărții cercetează maniera în care americanii și japonezi își comunică, reciproc, imaginea despre ceea ce sunt, imagine în interiorul căreia „țesăturile temporale” constituie baza acestor percepții. Alte capitole sunt consacrate raporturilor interculturale dintre țări vestice și estice, pe de o parte și între latino-americani, anglo-americani și indigenii americani, pe de altă parte.

Hall respinge ideea unui timp linear, distinge diferite tipuri de timp și construiește o „mandala” a timpului, în care acestea sunt interrelaționate:

- meta-timpul - este nivelul la care se situează conceptele integratoare ale tuturor dimensiunilor timpului; acesta include tot ceea ce filosofii, antropologii, psihologii și alții au afirmat sau scris despre timp, în teorii, discuții, considerații despre natura timpului, privit ca o entitate abstract;

- timpul biologic – este reprezentat de succesiunile de perioade și ritmuri, încă de la începuturile vieții pe Pământ: alternanța zilelor și a nopților, mișcarea de rotație a Pământului, marile, alternanța anotimpurilor etc.; ciclurile biologice sunt acordate cu ritmurile naturale și cu cele proprii mediului organismelor vii; deși există două tipuri de mecanisme temporale, unul fizic și altul biologic, ele funcționează ca un tot omogen;

- timpul individual – se referă la percepția subiectivă a timpului de către indivizi, în diferite contexte, cadre, stări emoționale (percepția timpului ca fiind „lung” sau „scurt”, că „timpul fuge”);

- timpul fizic – se referă la diversele măsurători ale timpului, bazate pe observațiile astronomice, din vechime și până azi;

- timpul metafizic – se referă în principal la situații ale unor oameni, din diverse culturi, care au experimentat fenomenul denumit „deja-vu”;

- micro-timpul – reprezintă sistemul temporal propriu nivelului primar al oricărei culturi; monocronia și policronia sunt unele dintre formele micro-timpului;

- timpul sincron – de la expresia „a fi sincron” derivată din media vizuale, când banda sonoră este sincronizată cu imaginile; analize ale unor imagini filmate au evidențiat că, în cursul unor interacțiuni, indivizii își sincronizează mișcările cu cele ale partenerilor, într-un mod inconștient și uimitor;

- timpul sacru – este timpul mitic, imaginar, care se repetă dar nu evoluează, este un timp magic; Hall precizează că oamenii din culturile europene și nord-americane au dificultăți în înțelegerea acestui tip de timp, deoarece tind să stabilească o relație fixă între sacru și profan; indigenii nord-americani, spre exemplu, trăiesc efectiv într-un timp sacru, prin ceremoniile lor, perioadă în care pentru aceștia timpul profan nu mai există

- timpul profan – este cel care domină viața cotidiană și aspectele ei obișnuite; este reprezentat prin sistemul explicit de măsurare a timpului.

Experiențele și observațiile lui E.T.Hall în contactul cu culturi diferite de cea americană (europeană, japoneză, triburi de amerindieni ș.a.) l-au condus la concluzia că, în privința percepției și utilizării timpului, există două maniere fundamentale și diferite. „Societățile complexe își organizează timpul în cel puțin două maniere diferite: (1) evenimentele sunt programate ca unități separate – un singur lucru într-un anumit timp – precum în Europa de nord sau (2) conform modelului mediteranean al implicării în mai multe lucruri deodată. Cele două sisteme sunt, în mod logic și empiric, distincte” (Hall, 1983). Acestea au fost denumite de autor timp monocron și timp policron. Distincția funcționează și este vizibilă atât la nivelul culturilor, al organizării lor sociale, administrative, cât și la nivelul existenței individuale.

Culturile monocrone, cum sunt cele vestice, tind să dea un caracter sacru organizării timpului. În sistemele monocrone, care au făcut posibilă apariția societăților industriale, după cum remarcă Hall, timpul este considerat o realitate tangibilă. Expresii metaforice precum „am pierdut timp”, „am câștigat timp”, „mi-am omorât timpul”, „a trecut timpul” ș.a. sunt înțelese ad litteram. „Americanii confundă uneori orarele și programele cu realitatea” (Hall, 1983). Structurile

temporale monocrone sunt arbitrare și impuse indivizilor, nu sunt conforme cu ritmurile biologice, de aceea trebuie învățate, exersate de către oameni. Organizarea de tip monocron izolează indivizii, limitează și sărăcește contextul interacțiunilor interpersonale, îi determină să gândească și să perceapă realitatea într-o manieră fragmentară. Adaptat performării unor sarcini „lineare”, modelul monocron se dovedește dezastruos în realizarea unor activități care necesită creativitate.

Organizațiile monocrone, administrative, industriale, educaționale au șanse mai mari de a se dezvolta dar, pe măsură ce se dezvoltă, se închid în ele însele și, neținând cont de caracteristicile propriei lor structuri, tind să devină rigide. Totodată, în acest tip de organizații, nu este luată în considerare calitatea umană a membrilor lor.

Indivizii monocroni acordă cea mai mare importanță muncii, programelor și procedurilor dar existența lor contravine adeseori oricărei logici a existenței umane. Cei aflați în funcții de conducere, își organizează munca în mod strict dar fără legătură cu activitățile celorlalți, ca și când nu ar fi parte a unui întreg. „În ansamblu, sistemul temporal american este unul monocron. În realitate, este în același timp monocron și policron. Monocronia domină sistemul afacerilor, al guvernării, al muncii, al timpului liber, în timp ce structura vieții domestice este policronă, cel puțin a celei tradiționale, unde femeia se află în centrul ei.” (Hall, 1983).

Culturile policrone, din care fac parte cele estice și sud-europene, pun accentul mai degrabă pe angajamentul individului și îndeplinirea sarcinilor, decât pe respectarea unui anumit orar. Timpul este tratat într-o manieră mai puțin concretă decât în sistemele monocrone. Piețele, bazarurile, prăvăliile din țările mediteraneene sau arabe sunt, după părerea lui Hall, imagini sugestive pentru sistemul policron, ce pare indivizilor monocroni lipsit de orice logică și organizare, dominat de haos. Policronia este asociată cu activitățile informale și cu numeroasele sarcini de îndeplinit simultan.

În organizațiile de tip policron, deși aparent neorganizată, colaborarea între șefi și angajați este mai strânsă și bazată pe relații interpersonale. Pe de altă parte, acest sistem birocratic, care presupune implicarea conducătorilor la toate nivelurile și sarcinile organizației, este lent și greoi, așa cum este perceput de cei din culturile monocrone. Dezavantajul organizațiilor policrone este mai ales acela că depind în prea mare măsură de capacitățile de conducere ale managerilor, care trebuie să facă față mereu neprevăzutului și să stăpânească permanent situația generală.

Indivizii policroni concep rar timpul ca fiind „pierdut” și îl consideră mai degrabă ca un punct de plecare decât un traseu. Întâlnirile stabilite nu sunt luate în serios și, în consecință, sunt deseori neglijate sau amânate. Proiectele fixate nu sunt ferme, chiar cele importante pot fi modificate în ultimul moment. Pentru aceștia a fi punctual nu înseamnă același lucru ca pentru indivizii monocroni.

O observație importantă a lui Hall (1983) se referă la faptul că nici o cultură nu este exclusiv monocronă sau policronă. Culturile minoritare din SUA, de origine hispanică, sunt în mare măsură policrone. De asemenea, nu toate modelele monocrone sau policrone sunt identice, fiecare tip are variante stricte și

variante suplă. În culturile dezvoltate din punct de vedere economic, funcționează ambele modele dar în moduri diferite. Japonezii adoptă un model policronic când sunt între ei: planificările se pot modifica pentru a răspunde dorințelor unei persoane mai în vârstă, ceea ce reflectă atenția la respectarea ierarhiei (McDaniel, 2003); procesul de luare a deciziilor e influențat de orientarea către grup și echilibrul social, căci aproape în orice context interpersonal e necesar să existe un consens înainte de anunțarea unei decizii, proces care poate dura timp îndelungat (McDaniel, 2003). În raporturile cu culturile occidentale, mai ales în relațiile de afaceri, japonezii au adoptat sistemul monocron, manifestând o remarcabilă flexibilitate (Hall, 1983, McDaniel, 2003). Francezii sunt din punct de vedere intelectual monocroni dar comportamentul lor este policron (Hall, 1983). Culturile africane, îndeosebi cele rurale, sunt policrone, iar percepția timpului este strâns legată de natură, de poziția soarelui pe cer sau de apariția unor animale. În Botswana, pentru desemnarea unor segmente de timp sunt folosite expresii precum: „timpul când se trezesc vacile” sau „seara când ies hienele” (Shirley van der Veur, 2003).

„Timpul este uman. Natura cunoaște numai schimbări”, afirmă Hall (1983). A „spune” timpul este o invenție a oamenilor. Toate culturile au un sistem de măsurare a timpului iar ceea ce pentru culturile industrializate înseamnă o strictă măsurare a timpului (monocron) pentru altele (policrone) pare o obsesie inutilă. În limba indienilor Sioux, de exemplu, nu există cuvinte pentru „târziu”, „a întârzia”, „a aștepta”. Nord-americanii au un sens al timpului puternic ancorat în prezent și orientat spre viitorul imediat. Indienii din tribul Navajo sunt sceptici în ceea ce privește promisiunile chiar și pentru viitorul apropiat iar pentru hinduși, viitorul e conceput în termenii unui interval mai îndelungat decât viața unui individ.

O altă remarcă a lui Hall se referă la faptul că nici unul dintre modelele temporale nu este ideal, ambele au atât avantaje cât și inconveniente. În contactele interculturale, necunoașterea diferențelor și a specificului în privința percepției și utilizării timpului dau naștere unor disfuncționalități în comunicare.